

*Адонін С.В.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

*Ізюмська В.А.,
к.н.д.у., доцент,
доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті визначено особливості існування дефіциту державного бюджету в Україні, що впливають на джерела його фінансування та шляхи подолання на сучасному етапі. Запропоновано систему заходів для зменшення впливу негативних наслідків дефіциту бюджету на фінансову систему держави.

Ключові слова: державний бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, дефіцит бюджету, фінансування бюджету, збалансування бюджету.

Вступ та постановка проблеми. В умовах швидких змін у податковому і бюджетному законодавстві важливого значення набуває необхідність пошуку теоретичних і практичних шляхів, спрямованих на стабілізацію і розвиток економіки України. Актуальним напрямом дослідження в сучасних умовах є аналіз процесу формування дефіциту бюджету і його зв'язок з основними показниками розвитку економіки країни. Сьогодні в контексті спаду виробництва, відсутності його кредитної підтримки, посилення фінансової нестабільності, кризи неплатежів, невиконання доходів бюджетів всіх рівнів процес зростання дефіциту бюджету є однією з найбільш дискусійних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття бюджетної рівноваги дуже ретельно вивчається на протязі багатьох століть. Спочатку дисбаланс доходів та видатків бюджету країни, а як наслідок і бюджетний дефіцит, сприймався науковцями та політиками досить критично. Вважалося, що найкращим бюджетом є збалансований бюджет. Однак, з розвитком світової економіки, вчені прийшли до висновку, що дефіцитний бюджет в сучасних умовах є адекватним явищем. Він стимулює економіку країни до розвитку та пошуку нових альтернативних шляхів поповнення дохідної частини бюджету. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів бюджетної рівноваги присвячена велика кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема М. Грідчина, В. Захожай, Л. Осіпчук, Ю. Пасічника, В. Федосова, С. Юрія та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але бюджетний дефіцит є дуже складним економічним явищем, у якому віддзеркалюються різні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства, ефективність економічної політики держави. Тому існують різні погляди на сутність бюджетного дефіциту а також підходи щодо його вивчення та шляхи подолання.

Метою нашої роботи є дослідження теоретичних аспектів виникнення бюджетного дефіциту, його причин та джерел

фінансування, визначення його впливу на економічний розвиток України, а також особливостей його покриття в нашій державі.

Результати дослідження. У Бюджетному кодексі України зазначається, що дефіцит бюджету – це перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів з бюджету) [1].

Дослідивши різні підходи до трактування сутності поняття «дефіцит бюджету», на наш погляд, найбільш досконалим є визначення, яке трактує його як співвідношення між доходами і видатками бюджету, при якому видатки перевищують постійні доходи.

Виходячи з сутності дефіциту бюджету, можемо виділити основні причини його виникнення. Загальновідомий чинник дефіциту бюджету – це обмеженість коштів у держави для забезпечення наповнення бюджету необхідними доходами. Причиною цього можуть бути: спад виробництва, високий рівень собівартості виробництва товарів, потреби у новітньому обладнанні та реконструкції виробництва за рахунок впровадження нових технологій, а в цілому зниження ефективності господарювання.

Другим чинником бюджетного дефіциту є непомірне зростання видатків без урахування фінансових можливостей. Причому витрати провадяться без урахування їх доцільності й ефективності [2, с. 37].

До третьої, найвагомійшої групи чинників дефіциту бюджету можна віднести інфляційні процеси, розбалансування грошового обігу та системи розрахунків, недосконали податкову, інвестиційну та кредитну політику [3, с. 159].

Практично весь час існування України як незалежної держави, мало місце перевищення видатків державного бюджету над його доходами. Але останнім часом ця проблема набула найбільшої гостроти. Динаміка дефіциту Державного бюджету України повторює тенденцію зміни фактичного співвідношення його дохідної та видаткової частин.

Доцільно звернути увагу на те, що практично жодного року фактичні параметри бюджетного дефіциту не відповідали його граничним обсягам, що встановлювалися у Законі України «Про Державний бюджет на відповідний рік» [4].

Дослідивши основні тенденції бюджетного дефіциту, що складався в попередні роки, розглянемо стан бюджетного дефіциту за останні три роки, а саме 2013–2015 роки. Для цього скористаємося табл. 1 [4].

Проаналізувавши доходи та видатки державного бюджету, можна зробити певні висновки щодо дефіциту державного

бюджету. Він є основним інструментом державної фінансово-кредитної політики і здатен справляти значний вплив на соціально-економічне становище країни, а також бути чинником стримування або прискорення розвитку. В 2015 році розмір дефіциту значно скоротився, але з метою повного розуміння ситуації, що склалася у цій сфері, необхідно дослідити зміни даного показника в останні роки з урахуванням змін ВВП України (див. табл. 2) [4].

Таблиця 1
Державний бюджет України за 2013–2015 роки, млн грн

Рік	Доходи	Видатки	Сальдо (дефіцит)
2013	339 180,3	403 403,2	-64 707,6
2014	356 957,7	430 108,8	-78 070,5
2015	534 648,7	576 848,3	-45 150,5

Аналіз питомої ваги дефіциту бюджету (а не абсолютних його значень) дає змогу зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України у 2013–2015 роки.

Таблиця 2
Дефіцит державного бюджету України у відсотках до ВВП 2013–2015 роки

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Бюджетний дефіцит, млн грн	64 707,6	78 070,5	45 150,5
Валовий внутрішній продукт, млн грн	1 454 931	1 566 728	1 979 458
Питома вага бюджетного дефіциту у ВВП, %	4,45	4,98	2,28

Привертає увагу той факт, бюджетний дефіцит має певні обмеження. Маастрихтською угодою визначено, що припустимим є дефіцит на рівні 3% від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації.

У 2013 році обсяг ВВП був найнижчим за аналізований період, а саме 1 454 931 млн грн, питома вага бюджетного дефіциту у ВВП сягає 4,45%, що є більшим за норматив.

У наступному році бюджетний дефіцит збільшився до 78 979,5 млн грн, тоді як збільшився і ВВП до 1 566 728 млн грн, тому питома вага бюджетного дефіциту у ВВП теж мала невелике збільшення і сягнула 4,98%, що теж є більшим за нормативне.

У 2015 році дефіцит державного бюджету сягнув найнижчого рівня у виділеному періоді і склав 2,28% до ВВП. При аналізі було виявлено, що це пов'язано з падінням абсолютного значення дефіциту державного бюджету України та зростанням

рівня доходів державного бюджету України та ВВП, але, на жаль, за допомогою переважно інфляційних джерел.

Як свідчить статистика, економіка України так і не змогла подолати негативні впливи світової фінансової кризи 2008–2009 роки і стабілізувати стан державних фінансів, тому, починаючи з 2009 роки і по теперішній час (крім 2011 року), обсяг дефіциту бюджету перевищує обсяг капітальних видатків державного бюджету. Фактично мова йде про спрямування позикових коштів та коштів від продажу державних активів на поточне споживання. Таким чином, можна констатувати, що за напрямками дефіцитного фінансування в Україні превалює пасивний бюджетний дефіцит, кошти від покриття якого спрямовуються на поточні видатки бюджету, як то соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері тощо.

Розглянемо показники фінансування дефіциту Державного бюджету України за 2013–2015 роки (див. табл. 3) [5].

Розглянемо ситуацію у 2015 році. Фінансування державного бюджету за борговими операціями склало 117,5 млрд грн, що становить 80,9% річного планового показника. Порівняно з минулим роком цей показник зменшився на 41,8%. Запозичення здійснені у сумі 514,1 млрд грн, або 129,5% річного планового показника та 81,2% річного планового показника з урахуванням змін. Кошти, що залучаються від міжнародних організацій економічного розвитку, надійшли у сумі 6,3 млрд грн, або 44,8% запланованого річного обсягу. За 2014 рік зазначені надходження надійшли у сумі 4,4 млрд грн, або 71,1%.

Погашення боргу здійснено у сумі 416,6 млрд грн, що більше за показники минулого року в 3,4 раза. Виконання річного планового обсягу склало 165,6%, що на 67,3% більше відповідного показника 2014 року.

Структура джерел фінансування бюджетного дефіциту у 2015 році змінилася порівняно з минулими роками. Більше половини усього обсягу фінансування було забезпечено за рахунок зовнішніх запозичень. Частка фінансування за рахунок внутрішніх запозичень складала 39,5%. Водночас за минулий рік вдалося створити обсяг залишків за загальним фондом у сумі 26,2 млрд грн, що становить 4,8% видатків загального фонду державного бюджету.

У 2013–2014 роках спостерігалось збільшення розриву між обсягами запозичень та погашення боргу, що є негативною тенденцією. У 2015 році можна побачити зменшення розриву між обсягами запозичень та погашенням боргу, що є позитивною тенденцією і може сприяти зниженню боргового навантаження на бюджет у майбутньому.

Розглянемо табл. 4, де відображено порівняння обсягів джерел фінансування та напрямів витрачання коштів за рахунок цих джерел і накопичення невикористаних надходжень спеціального фонду за 2015 рік.

Таблиця 3
Показники фінансування дефіциту Державного бюджету України за 2013–2015 роки

Показники	Роки	2013		2014		2015	
		Обсяг	Виконання, %	Обсяг	Виконання, %	Обсяг	Виконання, %
Загальне фінансування, млрд грн		64,7	92,5	78,1	88,1	45,2	59,5
Фінансування за борговими операціями, млрд грн		81,0	109,6	201,8	96,2	117,5	80,9
Запозичення, млрд грн		160,8	103,8	322,6	97,0	514,1	129,5
Погашення, млрд грн		-79,8	98,5	-120,8	98,2	-416,6	165,6
Надходження від приватизації державного майна, млрд грн		1,5	13,6	0,5	100,0	0,2	1,2
Фінансування за активними операціями, млрд грн		-17,8	120,1	-124,2	102,1	-72,5	84,0

У табл. 4 можна побачити, що погашення внутрішнього боргу переважно здійснювалося за рахунок зовнішніх запозичень. Зазначене у подальшому може впливати на збільшення боргового навантаження через падіння курсу гривні до долара США.

Капітальні видатки загального фонду здійснені у сумі 10,4 млрд грн, або майже у 4 рази менше, ніж загальний обсяг джерел фінансування, спрямованих на здійснення видатків загального фонду. Зазначене підкреслює недостатність доходів держави для покриття поточних потреб. Такий факт також може створювати ризик посилення боргового навантаження на бюджет у майбутньому через обмеженість інвестицій, соціально-економічний ефект яких міг би сприяти збільшенню доходів бюджету.

Видатки на обслуговування державного боргу становили 86,8 млрд грн, або 98,2% річного планового показника, що на 0,6% менше аналогічного показника 2014 року.

Загальний обсяг витрат на погашення й обслуговування державного боргу становив 503,4 млрд грн, або 50,3% усіх витрат державного бюджету. Для порівняння у 2014 р. цей показник становив 32,4%, у 2013 р. – 23,3%, а в 2008 р. – 3,9%.

Незважаючи на певні спроби нашої держави стабілізувати вітчизняну економіку, залишається без змін на краще найважливіший фактор, що її визначає – дефіцит державного бюджету. Заходи монетарної політики, якими законодавчі та виконавчі органи влади намагалися впливати на нього, не дали істотних результатів, оскільки не були пов'язані зі стимулюванням економіки.

Виникає необхідність встановлення взаємозв'язку між розміром бюджетного дефіциту, причинами, що його зумовлюють, і темпами економічного зростання. Це має стати основою для обґрунтування заходів грошової, кредитної та податкової політики, які повинні застосовуватися для скорочення бюджетного дефіциту.

Відсутність бюджетної рівноваги в Україні зумовлює необхідність проведення різноманітних важливих реформ у соціальній, економічній, адміністративній та інших сферах. Необхідним є вибір оптимальних джерел фінансування дефіциту державного бюджету. Зокрема, доцільним є здійснення запозичень державою на внутрішньому ринку, оскільки, внутрішні запозичення не призводять до значного зростання інфляції, відсоткових і валютних ризиків та іншого. Крім цього, розвинутий ринок внутрішніх державних запозичень виступає важливим інструментом здійснення ефективної грошово-кредитної політики країни.

Таким чином, фінансування бюджетного дефіциту можливе з використанням різних його способів. Структура джерел фінансування не є сталою. Це пояснюється значним коливанням обсягів надходжень від приватизації державного майна, вартості коштів, що залучаються, вартості позик та залишків коштів, що спрямовуються на покриття дефіциту, а також

здійснення запозичень у значних обсягах протягом аналізованого періоду. За рахунок внутрішніх джерел не завжди можна покрити існуючий розрив між доходами та видатками. Щодо зовнішніх, під час світової фінансової кризи, актуальним є запозичення з міжнародних фінансових інститутів. Наявність внутрішніх і зовнішніх позик збільшує величину державного боргу. Оскільки це негативно позначається на стані збалансованості бюджету наступних років, тому у щорічному процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету проводиться комплекс заходів, пов'язаних із збалансуванням бюджету. До них відносяться як удосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, так і пошук реальних джерел збільшення доходів бюджету.

Обираючи для України найбільш прийнятну концепцію збалансування бюджету, необхідно враховувати той факт, що на темпи розвитку економіки нашої країни мають суттєвий вплив інституціональні чинники.

Зокрема, було доведено, що за період з 2000 по 2014 роки, крім циклічного спаду в економіці, який відчули усі країни світу з різною глибиною просідання у 2009 році, в Україні відбулися ще два спади – у 2004 та 2014 роках, які мали суто внутрішні причини виникнення, однак наслідки були порівняні з глобальними кризами. Незавершеність структурної перебудови економіки, нерозвиненість демократичних інститутів та блокування проведення реформ у країні служить тим підґрунтям посилення протиріч, що періодично «трясе» суспільство та економіку держави.

Для України доцільно обирати стратегію стабілізації державних фінансів, виходячи з необхідності збалансування бюджету на основі функціонування фінансів та з урахуванням впливу внутрішніх (інституціональних та макроекономічних) і зовнішніх (глобалізаційних) чинників. Тобто пріоритетом для уряду має бути завершення реалізації реформ, спрямованих на модернізацію економіки та розбудову суспільних інститутів. При цьому бюджетна політика має бути спрямована на відновлення політичного простору, забезпечення фінансовими ресурсами необхідних трансформацій у суспільстві, з одночасною підтримкою відновлення і перспектив економічного зростання у довгостроковому періоді за рахунок посилення жорсткості бюджетних правил і вимог до виділення бюджетних коштів [5, с. 11].

Висновки. Негативні наслідки, такі як фінансові, економічні та соціальні, від величезного бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів, проведення активної фінансової політики, що застосовується у світовій практиці методів боротьби з дефіцитом. Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одне з головних завдань дер-

Таблиця 4

Структура джерел фінансування та напрямів витрачання коштів за 2015 рік, млрд грн

Джерела фінансування		Напрями витрачання та накопичення невикористаних надходжень спеціального фонду	
Зовнішні запозичення	435,1	Погашення зовнішнього боргу	345,4
Внутрішні запозичення	99,0	Погашення внутрішнього боргу	1,2
		Придбання цінних паперів та розміщення коштів на депозитах	79,3
Надходження від приватизації державного майна	0,2	Витрати спеціального фонду	6,3
Використання залишків коштів та інші операції із зміни обсягів бюджетних коштів	2,1	Поточні видатки загального фонду	28,5
Повернення бюджетних коштів із депозитів	4,7	Капітальні видатки загального фонду	10,4
Всього	541,1	Всього	451,1

жави. Лише вирішуючи її, можна проводити цілеспрямовану фінансову політику. При цьому варто враховувати, що засоби розв'язання даної проблеми багато в чому визначаються тим, до якої межі і якими темпами потрібно прагнути до збалансування бюджетних витрат і доходів. У програму конкретних заходів щодо скорочення бюджетного дефіциту варто включити і послідовно проводити в життя такі заходи, що, з одного боку, стимулювали б приплив коштів у бюджетний фонд країни, а з іншого боку – сприяли скороченню державних витрат. Сюди можна віднести такі заходи:

- зміна напрямів інвестування бюджетних засобів у галузі народного господарства з метою значного підвищення фінансової віддачі від кожної гривни;
- зниження воєнних витрат;
- зберігання фінансування лише найважливіших соціальних програм, мораторій на прийняття нових соціальних програм, що потребують значного бюджетного фінансування;
- заборона Національному банку надавати кредити урядовим структурам будь-якого рівня без належного оформлення заборгованості державними цінними паперами.

Слід зазначити, що в Україні в сучасних умовах практика балансування бюджету на бездефіцитній щорічній основі є нереалістичною, що пов'язано з браком фінансових ресурсів. Дефіцитне фінансування державної діяльності повинно бути орієнтоване на подальший розвиток, а не бути джерелом фінансування поточних витрат. Вітчизняна фіскально-бюджетна практика потребує подальшої модернізації в частині посилення законодавчого контролю над бюджетом та встановлення обмежувальних правил і жорстких процедур щодо деталізації бюджетного процесу і дисципліни його учасників.

Література:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Мигович Т. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України / Т. Мигович // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2010. – № 6. – С. 36–43.
3. Спіфанов А. Бюджет України: [монографія]: у 2-х кн. / А. Спіфанов, І. Д'яконова, І. Сало. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 201 с.
4. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.gov.ua>.
5. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ibser.org.ua>.
6. Дикань Т. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України / Т. Дикань // БізнесІнформ. – 2015. – № 2. – С. 6–15.

Адонин С.В., Изюмская В.А. Особенности дефицита государственного бюджета Украины на современном этапе

Аннотация. В статье выделены особенности существующего дефицита государственного бюджета в Украине, которые влияют на источники его финансирования и пути преодоления на современном этапе. Предложено систему мероприятий для уменьшения влияния негативных последствий дефицита бюджета на финансовую систему государства.

Ключевые слова: государственный бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, дефицит бюджета, финансирование бюджета, сбалансирование бюджета.

Adonin S.V., Iziumska V.A. Peculiarities state budget deficit at the present stage in Ukraine

Summary. In the article distinguished the peculiarities of existence of the state budget deficit in Ukraine that affects the sources for its funding and ways to overcome it today. Proposed a system of measures to reduce the adverse effects of budget deficits on the financial system of the state.

Keywords: state budget, budget revenues, expenditures, deficit, financing of the budget, budget-balancing process.